

**PROF MS MAKHANYA, NHLOKO YA YUNIVHESITI NA XANDLA XA MUCHANSELARA
YUNIVHESITI YA AFRIKA DZONGA
MBULAVULO WA XITSUNDZUXO WA STEVE BIKO WA LEMBE NA LEMBE WA VU20
WU FAMBISIWA HI KU HLANGANERIWA NA UNISA NA STEVE BIKO MEMORIAL LECTURE
MBULAVULO WU NYIKIWA HI MUFUNDHISI AL SHARPTON (USA)
12 NDZHATI 2020**

Ndza khensa, Mufambisi wa Nongonoko

Swa ndzi tsakisa leswaku hi na nhlengeletano leyi emoyeni namuntlha ku tlangela vutomi bya murhangeri wo tiveka wa mulwela ntshuxeko, Bantu Stephen Biko, loyi a nga lova hi siku leri hi 1977 ekhotsweni ra mfumo wa xihlawuhlawu endzhaku ko xanisiwa hi tihanyi. Tanihilaha ndzi kombiseke eka xivulavuri xa hina eka nhlengeletano ya hina tolo, a hi ta va hi swi rhandzile ku va a hi endzerile hi xiviri eka tiko ra yena ra ximanana eAfrika Dzonga, kambe hikokwalaho ka ntungu lowu nga kona emisaveni hinkwayo wa COVID-19 na swipimelo swa kona, a hi fanele ku valanga tiplatifomo ta ximoya ku endla mbulavulo lowu.

I mafundza swinene eka hina tanihi Yunivhesiti ya Afrika Dzonga, swin'we na Steve Biko Foundation, ku fambisa Edixini ya vu20 ya Mbulavulo wa Xitsundzuzo wa lembe ne lembe ya wa Steve Biko. Kutani hi fikisa ku khensa ka hina eka ndyangu wa ka Biko na Foundation eka ku n'wi fundza loku na ntirhisano lowu hi nga mbhoni loko wu karhi wu kula hi matimba.

Hi ku anakanya leswi Steve Biko a a yimela swona na ku ka ku nga cinci ka yena ka ku lwisana hi matimba xihlawuhlawu xantlhohe, swi fanerile namuntlha ku rhamba murhangeri wo tiveka wa pfhumba ra *Black Lives Matter* hi nkarhi lowu sweswi swi nga hangalaka na misava hinkwayo ku dlayiwa hi tihanyi ka George Floyd. I xitsundzuxo xa matimba xa ku hlangana ko tiya exikarhi ka minhlangano ya ntshuxeko na Pan-Africanism yi twanana yi hlangana ku suka eka matlhelo hinkwawo ya lwandle ra Atlantic.

Eka buku ya yena leyi a nga yi tsala ya, **Souls of Black Folk in 1903**, WEB Dubois, u twarise leswaku "The Problem of the twentieth century is the problem of the color-line - the relation of the darker to the lighter races of men in Asia and Africa, in America and the islands of the

sea” (Xiphiqo xa lembe xidzana makumbembirhi i xiphiqo xa muhlovo – vuxaka bya vanhu va ntima eka va muhlovo wo wo basa va le Asia na Afrika, eAmerika na le ka swihlala swa lwandle.). A hi nga swi tivi na switsongo leswaku xiphiqo lexi xi ta va xiphiqo xa lembexidzana ra makumembirhin’we na kona, tanihi leswi kombisiweke eka ku ya emahlweni nakambe ka xihlawuhlawu xa ntlhohe na ku tlakuka ka tihanyi ka mavutho ya vusirheleli eka vantima; hikokwalaho “Black Lives Matter” yi ve pfhumba ro rilela vululami.

A ku na ku kanakana eka miehleketo ya mina leswaku u ta pfumelelana na mina leswaku mbulavulo lowu, wa vu43 wo tsundzuka rifu ra Biko emavokweni ya mfumo wa xihlawuhlawu, wu nga ka wu nga endliwi handle ka ku anakanya hi timhangu tinharhu leti nga ‘khumba’ “misava ya vantima” eka mavhiki yo hlayanyana lama nga hundza.

EAmerika misava yi ve mbhoni, hi vuxokoxoko bya vonaka no chavisa, wanuna wa muntima, George Floyd, a xavelelela vutomi bya yena a karhi a teka moya wa yena ro hetelela a karhi a tlimbeteriwa hi phorisa ra mulungu. Endzhaku ka leswi, ku vile na timhangu to tani to tala, ku fana na leti nga tshama ti va kona. EAfrika Dzonga namuntlha tiko ri twe ku vava na kambe hi mhangu yin’wana ya xihlawuhlawu eka swinavetisi hi switirhisiwa swa misisi evhengeleni ra Clicks leri nga sandza na ku rhuketela misisi ya ntima va karhi va veka misisi yo basa tanihi leyi nga yinene no saseka. Ku vona ka hina tanihi va akhademmiki hi fanele ku twisisa ku sasekisa, kumbe ku kandziyela, ka vuntima. Na hi ndlela leyi vuntima byi hlamulaka hi kona eka xikandza xo tshikileriwa no khomisiwa tingana na hi ku ya emahlweni ka susiwa nkoka wa ximunhu. Hi twisisa njhani nhlamuselo yo enta ya xinavetisi na leswi Frantz Fanon a nga swi tsala?

There is a zone of nonbeing, an extraordinarily sterile and arid region, an utterly naked declivity where an authentic upheaval can be born. In most cases, the black man lacks the advantage of being able to accomplish this descent into a real hell. ¹

(Ku na zoni yo pfumala vumunhu, yo oma ku tlula mpimo na ndhawu yo pfumala mpfula, vusweti byo helela byo ehla laha ku cinca ka ntiyiso ka xihatla ku nga tswariwaka. Eminkarhini yo tala, munhu wa muntima u pfumala xipfuni xa ku kota ku fikelela xiehlo lexi ku ya etiheleni ta ntiyiso).

¹ Fanon, Frantz (1986 [1952]) *Black Skin, White Masks*. London, Pluto Press. Pg. 10

Xinavetiso xi kombise leswi langutiwaka tanihi misisi yo oma ku ri swin'wana swo ka swi nga ri swa vanhu; swi yisaka vanhu vantima ku va va nga ri nchumu.

Hi hlangana nakambe na xiyimo xin'wana laha ku nga dlayiwa Nathaniel Julies, wa 16 wa malembe loyi a nga na Down Syndrome, ku suka eka rin'we ra malokhexini ya hina yo tsana, Eldorado Park. Nakambe swi ta va swi nga kombi ku mianakanyo leyinene eka mina loko ndzi nyika miehleketo ya mina eka mhaka leyi, ngopfu ngopfu hikuva mhaka leyi yi le mavokweni ya IPID.² Swi ringanerile ku vula leswaku rifu ra Julies ri tisa xipakaniso xo kongoma xa nkoka wa vutomi bya vantima, xindzhuti xa vanhu vantima.

Ku hlanganisa hina na tiko ra Muf Sharpton i mhangu ya sweswi leyi yelanaka na ya Daniel Prude, wanuna wa muntima loyi a nga tlimbiwa ku fikela a lova a dlayiwa hi phorisa ra Rochester (United States) eka mavhiki mambirhi lama nga hundza.³ Ku fana na George Floyd na vavanuna vo tala va vantima lava nga lahlekeriwa hi vutomi bya vona emavokweni ya maphorisa, Prude u love a karhi a tikeriwa ku "hefemula".

Hinkwaswo leswi nga humelela nakambe mayelana na leswi hi hlanganaka na swona namuntlha hi leswaku vanhu va vantima va xaniseka, va tlimbiwa, va huwelela na ku rila: "A hi koti ku hefemula!"

Steve Biko u ehlekete hi ku ku humelela ka swilo leswi a hi nyika switirhisiwa swo tlhontlha leswi hi faneleke, tanihi hi yunivhesiti na Foundation, na tiinstithuxini tin'wana to tala na minhlangano, hi faneleke ku swi tirhisa ku twisisa na ku na ku fikelela swilaveko swa vanhu vantima ngopfu ngopfu. Kutani, hi nkarhi wa ku tsundzuka rifu ra yena ndzi navela ku mitsupulela switsongo hi vutlhari bya Biko.

² Independent Police Investigation Directorate

³ Daniel Prude, suffering from a mental health episode, was killed on 23 March 2020 by Rochestor Police when they put a 'spit hood' over his head, leading to his suffocation. The video showing how he died emerged recently and led to #BlackLivesMatter protests in the town. See Nir, Sarah M *et al* (2020) Rochestor police suspend officers over man's death, *New Your Times*, September 04 2020

Nkambelo wa vukheta wa switsariwa swa Biko na filosofi swi hi tsundzuxa leswaku ku herisa ka ximfumu ka xinawu ka sisteme ya xihlawuhlawu ephepheni a ku yisi emakumu na le ku heleni ka xihlawuhlawu xa ntlhohe loku nga namarhelana eka ku hanyanya na ku kuma nkombiso eka tiinstitutuxini khale endzhaku ka ku cinca ka milawu.

Hi yona mhaka n'wana wa Muafrika a dyondza ku vengana ndzhaka ya yena hi masiku ya yena ya xikolo.⁴ Xo landzula i xifaniso lexi a nga nyiketiwa xona lexi a tshamaka a kuma ku chaveleriwa ntsena hi ku tifananisa na vaaka tiko va valungu.

Ndlela leyi vanhu vantima va khomiwaka hi yona emavokweni ya sisteme, hambiloko ku ri eka xinavetiso xa Clicks kumbe ku tlimbeteriwa eswitarateni swa Rochester, swi kombisai xihlawuhlawu xa ntlhohe leswi vanhu vantima va yaka emahlweni ku xaniseka eka swona emisaveni hinkwayo. Hi ku xopaxopa, Biko a twisisa leswaku xihlawuhlawu xa ntlhohe xi humelela hinkwako a hi xiendleko xo endleka ko karhi ntsena. A ku nga ri xihoxo kumbe ku voyamela tlhelo rin'we tanihi leswi a nga tsala a ku:

*The racism we meet does not only exist on an individual basis; it is also institutionalised to make it look like the South African way of life. Although of late there has been a feeble attempt to gloss over the overt racist elements in the system, it is still true that the system derives its nourishment from the existence of anti-black attitudes in society.*⁵ (Xihlawuhlawu xa ntlhohe lexi hi hlanganaka na xona a xi humeleli ntsena eka un'we un'we; xi endliwe xi languteka onge i ndlela ya mahanyelo ya Afrika Dzonga.⁶ Hambi leswi sweswi a ku ri na ku ringeta ko pfumala matimba ku sasekisa nsinya wa xihlawuhlawu lowu nga erivaleni eka sisteme, swa ha ri ntiyiso leswaku sisteme yi kuma ku wundliwa ku sukela ku va kona ka ku komba vonelo ra xihlawuhlawu eka vaaka tiko.)

I mavonelo lama lawa ya ha ri ku kona eka vaaka tiko va ka hina, sweswi swi tikombisa ehandle ka matimba ya mfumo, leswi faneleke ku hlaseriwa. Biko u rhamba vanhu vantima ku tirhandza na ku tixixima ku fana na leswi Xikwembu xi nga va endla. Wa hi susumeta na hina,

⁴ Biko, Steve (1978) *I Write What I Like*. London: Bowerdean Press. Pg. 29

⁵ Carmichael, Stokely & Hamilton, Charles V (1997) *Black Power: The Politics of Liberation*. New York: Vintage.

⁶ Biko, Steve (1978) *I Write What I Like*. London: Bowerdean Press. Pg. 88

tanihi leswi hi nga xiswona namuntlha, ku twisisa ku hlangana ka swiyimo swa vanhu vantima. Hi leswi a swi hi khongotela ku vona ku seketelana ka vanhu eka ntirho wo lahla Julies, leswi ku nga ku tshoviwa ka swihingakanyi leswi mfumu wa xihlawuhlawu wu nga swi aka exikarhi ka vantima va Maafrika Dzonga – leswaku hinkwavo i vantima naswona va langutane na mintlhontlho yo fana.

Swo yelana, swihingakanyi leswi nga kona exikarhi ka vantima eka khontinente na lava nga eka dayaspora swi fanele ku tshoviwa. Hikokwalaho, swi khongotela ngopfu swinene ku vona xilogene xa “Black Lives Matter!” xi tlakusiwa laha, eUnited States na le misaveni hinkwayo. Leyi i ndlela leyi hi tsundzukaka ndzhaka ya Bantu Stephen Biko – hi ku sindzisa leswaku “Black Lives Matter!”

Kutani, hikokwalaho ka yini hi ya emahlweni na xiendlo xo fana na lexi – xa mbulavulo hi Steve Biko?

Hi na ntirho tanihi yunivhesiti, insitituxini ya vutivi, hi vulavisisi bya hina, ku valanga tinhlamuselo na mianakanyo ya Biko, tinhlamuselo ta Fanon, WEB Dubois na van’wana vo tala, hi swiyimo swa vantima ku nga ri Afrika Dzonga ntsena, kambe emisaveni hinkwayo.

Ndzi tshemba leswaku vaakhademiki va hina va ta ya emahlweni na ku ringeta hi matimba, ku katsa ku endla vuhlanganisi na ku hlangana ka ku xaniseka ka vanhu eka tikhontinente to hambana.

Hi tsakile swinene ku amukela Muf Sharpton ku avelana hi vutlhari bya yena. Hi tshambuluta na voko ra nseketelo ku tsemakanya malwandle ku lwisana na ntungu wa xihlawuhlawu xa ntlhohe loku nga hlasela vanhu va matiko ya hina.

Muf Al Sharpton! U nga nyika Mbulavulo wa Xitsundzuxo wa Steve Biko wa lembe na lembe wa vu20, Nkulunkumba, ndza khensa.